

ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В «ЕНЕЇДІ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті охарактеризовано систему релігійного світобачення нашого народу за сюжетом «Енеїди» І. Котляревського; вказано на особливості співіснування двох форм його вияву – язичництва та християнства.

Ключові слова: язичництво, християнство, двовір'я.

В статтє охарактеризировано систему религиозного мировоззрения нашего народа за сюжетом «Энеиды» И. Котляревского; указывается на особенности сосуществования двух форм его проявления – язычества и христианства.

Ключевые слова: язычество, христианство, двоеверие.

The system of religious attitude of our nation to «Eneida» by Ivan Kotlyarevsky is analyzed in this article. The peculiarities of the coexistence of the two forms of its manifestation – paganism and Christianity are stressed.

Key words: paganism, Christianity, double-faith.

Прошло уже не одне тисячоліття з часу прийняття християнства на українських землях. Проте, дискусії, які породило дане явище в свідомості українських мас, не втихають й сьогодні. Насамперед це стосується особливостей пристосування чужоземної релігії до національного ґрунту, а також, пов'язаних з цим, проблем релігійного самовизначення українського народу. Щодо цього дослідники мають різні погляди. Ці погляди С. М. Сольський систематизував у три основні концепції, які перерахував на урочистому засіданні Київської Духовної академії у 1878 р.: а) християнство перервало національну традицію; б) візантійська доктрина не могла життєво діяти на народ «з причини своєї тенденційності»; в) християнство відтворило весь політичний, релігійний та суспільний устрій життя з усіма його особливостями [12, с. 3–4]. Згідно з цими концепціями поширилися й різні назви релігії українців – «православна», «язичницька», «двовірна». Так, С. Коппел-Ковтун уважає, що «наша віра – православна... в ній немає «ні омани, ні нечистих спонукань, ані лукавства...». Вона не догоджає примхам людей, а тільки закликає жити гідно Бога, який призвав нас у Своє Царство і славу (1 Фес. 2; 12). Дар такої віри – це дар служіння. Значить, не гордовитість має бути її плодом, не пихатість перед тими, хто не пізнав істини, а служіння їм – служіння образу Божому, закладеному в кожному людину» [8]. Волхв Богумир (Миколаїв Р. Д.) з цього приводу зауважує, що «праді-

дівська віра у Праву ніколи не зникала, її побороти неможливо, адже вона є живою душею народу, а не просто тимчасовою ідеологією» [2, с. 146].

Загальновідомо, що християнство, прийшовши на українські землі, мало за мету викоринити первісно існуючу тут релігію. Однак, нова віра виявилася зовсім незрозумілою для наших предків, і вони продовжували дотримуватись старого укладу життя. Таким чином, щоб пристосувати православ'я до національного ґрунту, язичницькі поняття та явища стали підлаштовувати під християнські. Це спричинилося до появи нового типу світосприйняття, так званого, двовір'я. Уперше цей термін вжив Феодосій Печерський (XI ст.) для позначення нового, на той час, явища релігійного світогляду русичів: поєднання язичницьких елементів з християнськими [6, с. 273]. Пізніше така думка була підтримана багатьма вченими. Так, М. Грушевський зазначає, що «...в міру того, як християнство виходило за межі культурніших центрів, воно, зростаючи в кількості, втрачало на змісті, на чистоті своїй. Воно прилаштовувалося до останків старого культу й поглядів, мішалася з ними, й так повставала мішанина християнських і поганських елементів, що в старім нашім письменстві має назву «двоевіря» [3]. Митрополит Іларіон (І. Огієнко) називає двовір'ям «поєднання старої віри з Новою Християнською. Двоевір'я є конечний наслідок при всякому сприйманні нової віри: старе, віками набуте, не може відразу абути» [5, с. 313]. Російський академік М. Толстой,

у свою чергу, вважає «двовір'я» нащадків русичів наслідком особливості слов'янської народної культури взагалі, а саме – еволюціонувати і збагачуватися за принципом народної казки: «Хто – хто в хатці живе?» – тобто розвиватися і поповнюватися новим, не відмовляючись від старого. Він зазначає, що «нове витісняє старе тільки частково, фрагментарно, співіснує з ним, додається до нього, доповнює його...» [13, с. 23].

Тому, навіть, сьогодні в культурі українського народу спостерігаємо досить цікаве явище: зовні нібито цілком християнські явища та обряди десь на підсвідомому рівні мають глибоку сакральну символіку, яка сягає своїм корінням язичницьких часів. Досить яскраво це можна проілюструвати за сюжетом «Енеїди» І. Котляревського, зокрема на прикладі похоронно-поминального обряду, уявленнях наших предків про потойбіччя.

Метою даної доповіді є виявити та охарактеризувати особливості пристосування православ'я на українському ґрунті за сюжетом «Енеїди» І. Котляревського; вказати на специфіку співіснування язичницько-християнських елементів у релігійності українців.

Найяскравіше релігійний синкретизм в «Енеїді» І. Котляревського проявляється в зображенні автором потойбіччя. З першого погляду здається, що позагробове життя у творі має виключно християнські барви. Так, пекло знаходиться під землею, воно сповнене вогню та смоли:

Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла,
Палав огонь, великий страх! [9, с. 105].

Л. Самарова зауважує, що це не випадково, адже «уявлення про загробний світ формувались відповідно до природного ландшафту, який оточував дане плем'я або громаду в реальному світі... Християни, релігія яких зародилася в жарких східних країнах, де виснажлива спека знесилює людей, не відображають картин, де суворі й холодні зими. Для них пекло асоціюється саме зі спекою, з палючим полум'ям...» [10].

Проте існує й інший погляд щодо цього. В. Грябан вважає, що «уявлення про пекло, як вічно палаючий всепоглинаючий вогонь потойбіччя базувалися на очисній та деструктивній властивостях вогню і були запозичені християнською біблійною традицією у народів стародавнього світу» [4, с. 32]. Так, у І. Котляревського всі грішники «на огні пеклись, горіли, / Хто, як, за віщо заслужив», ймовірно для того, щоб очиститись від накопичених за життя гріхів. Таким чином, полум'я у творі має амбівалентний характер. З одного боку, за його допомогою відбувається покарання, з іншого – очищення.

Усі міри покарання, які терплять грішники в пеклі, мають цілком фізичний (тілесний) характер. Так, одних тут заставляють косити очерет в болотах, возити дрова на підпал; інших – оддирають огненним пруттям, штрикають під боки ножами та

ін. Проте такі тортури швидше призначені для покарання живих людей і не відповідають християнським уявленням про душевні страждання грішників. Це власне язичницький погляд на потойбіччя за аналогією до земного життя з усіма його перипетіями.

Досить оригінально зображує І. Котляревський місце перебування праведників. Це будинок у якому

...Ні гич, ні гириля пилинки,
Було все чисто, як зоря;
Цвяховані були там стіни
І вікна всі з морської піни;
Шумиха, олово, свинець,
Блищали міді там і криці.
Всі убрані були світлиці;
По правді, панський був дворець [9, с. 124].

Такий опис цілком відповідає усталеним християнським уявленням про райську країну як місцевість світлу, наповнену золотими та срібними овочами і фруктами, молочними ріками та ін. Цікаво, однак, що цю світлу країну автор розташовує під землею, поруч із пеклом, а не на небесах, як це сповідує православ'я. Тут, власне, знову потрібно говорити про язичницькі уявлення про потойбіччя. Справа в тому, що наші предки не мали уявлення про відплату за земні справи в потойбіччі й відповідно не диференціювали його окремо для «злих» і «добрих» людей. А. Соболев з цього приводу зауважує, що «рай – страна света с таким же правом помещается там же, где и страна мрака – под землей, как и на небе» [11, с. 105].

Язичницько-християнський синкретизм наклав свій відбиток й на похоронно-поминальний комплекс. Так, поминальний обід за Анхізом, з першого погляду, має виключно християнське забарвлення. Еней замовляє попа в церкві, щоб відправити панахиду; дає гроші дякам на «подзвін душі»; готує відповідні поминальні страви; читає молитву «со святыми»; обділяє бідних грошима та ін.:

І коливо з куті зробили,
Сити із меду наситили,
Договорили і попа;
Хазяїнів своїх ззивали,
Старців по улицях шукали,
Пішла на дзвін дякам копа [9, с. 55].

Проте разом з тим він влаштовує бойове тризнице, наказує привести ведмедів для танців, замовляє музиків для співів, що вказує й на язичницькі елементи цього обряду:

Еней наш роздобрехотався,
Ігрища вздумав завести,
І п'яний зараз розкричався,
Щоб перебійців привести.
У вікон школярі співали,
Халяндри циганки скакали,
Іграли в кобзи і сліпці;
Було там різні чути крики,
Водили в городі музики
Моторні п'яні молодці [9, с. 56].

У похоронному обряді релігійне протистояння стосується, насамперед, форм поховання та ряду магічних дійств, які виконують над тілом покійного. Так, обмивання тіла покійного, одягання його у нову одягу, інгумація виконуються відповідно до християнської практики. І. Котляревський зауважує, що перед тим, як відправити тіло померлого Палланта до батька,

...Жінки покійника обмили,
Нове убрання наложили... [9, с. 273].

Тіло покійного сина хотіла б обмити й Евріалова мати:

...Коли б мені твій труп достати
І тіло білеє обмить...
І з похороном поховати...[9, с. 231].

Сакральне значення цих дійств полягає в тому, щоб очистити померлого від гріхів повсякденного життя і забезпечити йому майбутнє воскресіння.

З іншого боку, кремація тіл полеглих троянців, кидання у вогонь предметів побуту вказують на інше семантичне значення цього обряду:

К трудам дружину понуждає,
Кладуть із мертвих тіл костри
Соломою їх обволікають,
Олію з дьогтем поливають
На всякий зруб разів по три [9, с. 278].

На думку Я. Боровського, «в погребальному обряді через сожження отражен культ сонця, которое больше всего почитали наши предки...Огонь на земле (домашний очаг) и огонь на небе (солнце) представлялись священными, так как несли благосостояние человеку» [1, с. 93].

Отже, на прикладі «Енеїди» І. Котляревського можемо говорити, що християнство, прийшовши на українські землі, не витіснило первісно існуючу тут релігію, а разом з язичництвом створило нову цілісну світоглядну систему. Ідейні відтінки цієї системи, за влучним висловом А. Колодного, «не якісь взаємовиключення, протистояння, а взаємодоповнювальні явища» [7, с. 586]. У цьому полягає етнопонаціональна особливість українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровський Я. Е. Мифологический мир древних киевлян / Ярослав Евгеньевич Боровский. – К. : Наукова думка, 1982. – 104 с. (Науч.-попул. л-ра).
2. Відичне Православ'я : Наш шлях до бога. Віровідання / Волхв Богумир (Миколаїв Р. Д.). – К. : Духовне видання Родового Вогнища Рідної православної віри, 2006. – 243 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Електронний ресурс] / Михайло Сергійович Грушевський. – Львів, 1905. – Т. 3. – 588 с. (2-е вид.). – Режим доступу : [hrushrus / iur30405.htm](http://hrushrus/iur30405.htm). litopys.org.ua.
4. Грябан В. Релікти культу вогню у світогляді, звичаях та традиціях українців Буковини / Вікторія Грябан : дис...канд. іст. наук : 07.00.05 / НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2002. – 189 с.
5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : [історично-релігійна монографія] / митрополит Іларіон. – Вінніпег : Накладом Видавн. Комісії при Товаристві «Волинь», 1965. – 424 с. – [Репринтне вид. : К. : Обереги, 1991. – 424 с.].
6. Історія релігії в Україні : у 10 томах. – Т. 1: Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / [за ред. Б. Ломовика]. – К. : Центр духовної культури, 1996. – 384 с.
7. Історія релігії в Україні / [за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького]. – К. : Знання, 1999. – 735 с. – (Вища освіта XXI століття).
8. Коппел-Ковтун С. Правильна віра [Електронний ресурс] / С. Коппел-Ковтун. – Режим доступу : <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php>.
9. Котляревський І. Енеїда / Іван Котляревський. – К. : Дніпро, 1963. – 335 с.
10. Самарова Л. Вплив географічного середовища на формування уявлень про потойбічний світ [Електронний ресурс] / Л. Самарова. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_55/Samarova.htm.
11. Соболев А. Н. Загробный мир по древнерусским представлениям. Литературно-исторический опыт исследования древнерусского народного мирозерцания / Алексей Николаевич Соболев. – Сергиев Посад : Издание книжного магазина М. С. Елова, 1913. – 208 с.
12. Сольский С. М. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа : (Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской Духовной Академии 28 сент. 1878 г.) / Стефан Михайлович Сольский. – К. : Тип. Давиденко, 1878. – 37 с.
13. Толстой Н. И. Роль язычества в славянской культурной традиции / Никита Ильич Толстой // Изучение культур славянских народов : [сб. ст. / под ред. В. Зліднева, Ю. Ритчука]. – М. : «ОНИС», 1987. – С. 21–25.